

2. Гайда Л. Музейно-педагогические центры Украины: опыт и перспективы развития. *Вопросы музеологии*. 2012. № 2 (6). С. 179–184.
3. Кепин Д. В. Развитие музеологии на Украине за годы независимости. *Вопросы музеологии*. 2015. № 1 (11). С. 26–34.
4. Міхно О. Шкільний музей: минуле, сучасне, майбутнє. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/715484/1/D1%94.pdf>
5. Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність / за ред. Гайди Л. А. Кіровоград : Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. 148 с.
6. Дашевська Т. Музей як осередок виховання в умовах воєнного стану. Музейна педагогіка в умовах воєнного стану : зб. матеріалів Міжнар. круглого столу, м. Київ, 26 травня 2022 р. / за наук. ред. С. О. Довгого. Київ : Нац. центр «Мала академія наук України», 2022. 424 с.
7. Вагеннік О. М. Музейна справа у закладах освіти : метод. рек. Запоріжжя : КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2020. 76 с., іл.
8. Байкеніч Г., Охрімчук О. Революція в музеї : посіб. щодо оновлення змісту експозицій шкільних музеїв. Дніпро : ЛПРА, 2021. 188 с.
9. Мейран П. Новая музеология. *Museum*. 1985. № 148. С. 20–21.

УДК 069:373](477):39(=161.2)

ДМИТРЕНКО Алла,
доцент, кандидат історичних наук,
доцент Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Етнографічні збірки шкільних музеїв: комплектування, атрибуція, збереження, актуалізація

Наголошується на актуальності створення етнографічних музеїв та етнографічних експозицій у музеях історії та ін., що обумовлено необхідністю наявності етнокультурної складової у патріотичному вихованні здобувачів освіти; звертається увага на особливості формування і збереження фондів; необхідності дослідження музейних предметів та їх актуалізації через експозиції, виставки, екскурсії, конкурси, свята та ін.

Ключові слова: етнографічні музеї, комплектування етнографічних колекцій, атрибуція музейних предметів, збереження етнографічних колекцій, актуалізація нематеріальної культурної спадщини, національно-патріотичне виховання.

Перш, ніж висвітлити означені питання, варто акцентувати увагу на питанні коли почали формуватись етнографічні збірки у музеях. Початки етнографічного колекціонування відносяться до останньої третини ХІХ – початку ХХ століття і було пов'язане з національним піднесенням [10].

Другий етап – міжвоєнний період, що має кілька регіональних особливостей, обумовлених перебуванням тих чи інших територій у складі різних держав. На радянській частині апогеєм формування етнографічного музейництва став період українізації, по згортанні якої усі етнографічні музеї були знищені, а їх організатори і працівники репресовані [10]. Виникає питання – ЧОМУ? А тому, що цій державі не потрібні були сильні, національно свідомі народи, вона прагнула сформувати народи-маріонетки, а для цього, насамперед, слід було заборонити поширення знань про етнокультурні набутки українців. Вже ця обставина може відповісти на питання для чого нам етнографічні музеї і колекції. Настав тривалий час безпам'ятства і заборона пам'яті про етнокультурні надбання. І ніби напряду ніхто нічого не забороняв, але і не дозволяв. Прикладом цього може стати розповідь експертки фондів Волинського краєзнавчого музею Наталії Пушкар про те, як 1973 року, у музеї вирішили організувати етнографічну виставку, яку в результаті ніхто не побачив. Її заборонили відповідні служби з формулюванням «ідеологізація минулого України на волинському ґрунті» [2].

Здавалосьь, українці забули про те, хто вони. Але ж ні. Потужний вибух збереженої етнічності відбувся 1990 року, коли, як здавалося кремлю, українці вже б мали бути повністю зрусифіковані і позбавлені тієї самої етнічності. Адже упродовж десятиліть робилося все, щоб стерти етнічні особливості (1961 рік – зближення націй і досягненням їх повної єдності; 1977 рік – формування єдиної суспільно-історичної спільності радянський народ та ін.) [5]. Саме 1990 року, у рік відзначення 500-річчя українського козацтва, на могилі Івана Сірка зібралося півмільйона людей, щоб вшанувати свою історію. Але влада, побачивши, що ситуація виривається з їхніх рук, звертається до вже апробованого методу і активно почала використовувати стару, але на її думку, ефективну зброю – «шароварщина». І в 1990-х роках суспільство розділилося на кілька груп, одні з яких міфологізували етнічну культуру, створюючи нові міфи; інші намагалися викоринити стару «селянську культуру», яка гальмує прогрес; треті – заперечували її, оголошуючи усе, що тисячоліттями створювали українці, шароварщиною [1, с. 5–7; 3].

І тільки проголошення Незалежності України, коли ми отримували можливість розвивати національну державу, відкрило шлях третьому, сучасному етапу в розвитку етнографічного музейництва.

Здається, що передмова була завеликою, але вона потрібна для того, щоб зрозуміти місію етнографічного музею на яких би рівнях він не створювався. Його основне завдання – комплектування, збереження і використання музейних надбань у національно-патріотичному вихованні.

Про визнання державою важливої ролі етнокультурної спадщини на сучасному етапі свідчить те, що з початком Великої війни сформульована нова Концепція національно-патріотичного виховання [Концепція]; та почав активно формуватись Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини: за десять років (з 2012 по 2022) до Переліку було внесено всього 26 елементів. За час Великої війни Перелік збільшився утричі – з 26 до 71 елемента [7]. І останнє – всі ми добре пам'ятаємо, яку війну розгорнула Росія, коли Україна розпочала процес внесення борщу до Репрезентативного списку ЮНЕСКО [11].

Комплектування, тобто формування музейного фонду – це не будь що і не будь як, лиш би побільше предметів. Коли вчитель / викладач / вихователь дитячого садочка просить учнів чи їх батьків взяти участь у формуванні колекції, необхідно зробити невелику анкету для внесення основних характерних рис предмету музейного значення. Які питання важливі?

- 1) Назва предмету – загальна і місцева, як називали в селі чи родині;
- 2) призначення предмету, коли, де і як використовувався (наприклад, інструмент для стругання обробки дерева; рушник весільний ін.);
- 3) населений пункт, район, область, звідки привезений предмет (за умови, що він немісцевий);
- 4) коли виготовлений (рік), або де і коли куплений (магазин, ринок ін.);
- 5) хто виготовив (ПІБ, рік нар. або роки життя);
- 6) де виготовлений (населений пункт, район, область);
- 7) матеріали, з яких виготовлений предмет (дерево – береза, клен, дуб ін.; тканина – полотно ляне, конопляне, фабричне; перкаль ін.; нитки – заполоч, муліне, ірис ін.; солома – житня, пшенична ін.);
- 8) техніки, які застосовувалися при виготовленні предмету (різання, довбання, випалювання ін.; ткуття; техніки вишивки – хрестик, занизування / заволокання / затування, лічильна гладь, декоративна гладь, стібок, козлик, петельний шов, тамбурний шов ін.);
- 9) якщо предмет орнаментований, то вказати місцеві назви орнаментів;

10) конструкція предмету, назви окремих деталей (до прикладу, якщо це сорочка, то як називаються манжети, комір, уставка, пазуха, стан, ін.; якщо це кераміка, то місцева назва тулуба, ручки);

11) кому належав предмет, хто і коли ним користувався? Як потрапив до сьогоденного власника;

12) хто є власником предмету на даний час (ПІБ, рік нар.);

13) інша інформація;

14) хто приніс предмет до музею (ПІБ); підпис;

15) дата надходження до музею (число, місяць рік);

16) хто прийняв предмет (ПІБ, посада); підпис.

Потрапивши до музею, дані про предмет вносяться до книги входу / інвентарної книги; за можливості заповнюється *уніфікований паспорт музейного предмету*. До вище перерахованих даних до паспорта потрібно внести розмір предмету, стан збереження, зв'язок з іншими предметами та ін. Фондова робота, як колись говорила вже згадувана нами Наталія Пушкар, є найбільш консервативною [2], але сама вона дозволить провести правильний облік *предметів музейного значення*, які після взяття на облік перетворюються у *музейні предмети*. Звісно, що на сьогодні у багатьох музеях, які все-таки мають інвентарні книги, музейні предмети у них найчастіше записані як сорочка, рушник та ін. без жодних даних про предмет (автор, власник, місце виявлення та ін.).

Важливою складовою спочатку фондової роботи, потім науково-дослідної, експозиційної, виставкової роботи є *атрибуція* – встановлення якнайповніших даних про предмет, тобто повний опис музейного предмету. Наведу один з прикладів, з яким довелось стикатися: у виступах на конкурсі музейних екскурсив звучать поняття «українська сорочка», «український рушник»... Але ж і сорочка, і рушник різняться за регіоном походження і не тільки візерунками, а й техніками декорування, колористикою. Томі є волинський рушник, гуцульський, наддніпрянський та ін. А «український» – це радянський стандарт, це те, що дозволялося. Але цю назву дотепер використовують. Зокрема, на одному з конкурсів учням пропонувалося завдання: серед трьох запропонованих комплексів одягу знайти: «волинський», «карпатський» і «український» костюми???. Або символіка вишивки, що є повним міфом – брокарівські узорі. Чи сорочка – код нації???. Багато міфів.

Або ж досить поширеним є вживання узагальнюючої назви «гличики» для всіх закритих керамічних предметів, або ж «макітра» для відкритих.

Термінологія «глечик», «горщик» прийнята для археологічних предметів, але не етнографічних. Адже у збірці можуть бути горщики, глечики чи збанки, гладишки чи гладуни, баньки/буньки чи пушки, друшляки, слої, чайники, миски, тарілки, макітри, ринки, кухлі/кварти/горнята та ін. Якщо атрибуція предметів не зроблена, то це може стати темами наукових робіт учнів.

Наступна складова музейної роботи – *збереження музейних предметів*. Заклади освіти, які взялися за створення етнографічних музеїв чи експозицій, ті педагогічні працівники, на яких покладений цей обов'язок, мають бути відповідальними за передані їм предмети, за збереження етнокультурного надбання певного регіону чи громади. Щоб не було так, як трапилось у багатьох школах – допоки була людина, зацікавлена у музеї, колекція була, людини не стало – колекція «випарувалась». Такі випадки в моїй експедиційній роботі непоодинокі. В одній із шкіл (не називатиму) через вікно підвалу ми побачили побиту димлену кераміку, яка є родзинкою Волині. Попросили завгоспа відчинити підвал... і що ми побачили – залишки, як сказав супроводжуючий, музею – дрізві сорочки, рушники, побита кераміка, давні плетені рибальські пристосування ін. А де ж музейні предмети? Вчителька пішла на пенсію, настали тяжкі роки і предмети розійшлись (на уточнюватиму куди), адже вони стали нікому непотрібні. Ще один подібний приклад з іншого району: школа мала великий музей, де тільки сорочок, як сказала нинішня директорка, було біля 300. Але директор, зацікавлений у функціонуванні музею, пішов на пенсію і раптом усі втратили інтерес до колекції. А де ж все? – Потрібні були класи, ми все винесли у стару школу. – Покажіть. – А його вже нема. – А де воно? – Що розібрали, що викинули. А разом із музейними предметами знищили історію, знищили те, що віками плекалось і передавалось і спадок у даній місцевості.

Ще один випадок школи із великим музеєм. В експедиції питаємо у мешканців села про назви і практичне використання ткацьких пристосувань, з яких матеріалів виготовлялись. І один з респондентів каже: підіть-но за школу, там все знайдете – і берда, і цівки та ін. – А чому вони там? – Діти приносять, а вони (вчителі) викидають. Де тут відповідальність? Якщо для вашого музею ця річ буде зайвою, наперед складіть перелік предметів, яких достатньо у музеї і яких не потрібно приносити, або ж передавайте їх до іншого музею. Адже тут не тільки відсутність будь-якої відповідальності, а й неповага до дітей, до предметів, які належали членам

їхніх родини, неповага до культурних надбань і яскравий показник того як не можна робити і виховувати дітей.

Такі випадки є, але, дякуючи Богу, вони не масові. Конкурси показують, що в нас багато шкільних музеїв, які мають прекрасні етнографічні колекції, де керівництво закладу освіти, педагоги і учні *взяли відповідальність* за збереження музейних колекцій.

Ще кілька аспектів, пов'язаних із збереженням музейних предметів. Дуже часто можна побачити рушники, сорочки та інші декоровані тканини які розміщені на стендах біля вікна. Потрібно змінити порядок розміщення експозиції, щоб тканини були у проміжках між вікнами, у класі із закритими вікнами, або ж, якщо є можливість, у приміщенні без вікон (як у ліцеї № 14 міста Луцька). Окрім того, слід привчати учнів до того, що при знайомстві з музейними предметами слід одягати рукавички.

І нарешті, *актуалізація музейних збірок*, яка можлива через експозицію, виставку, свято, конкурс та ін. Це роблять усі музеї закладів освіти. Але кілька слів про експозиції. В одній із шкіл, де є хороший історичний музей (правда історична експозиція застаріла) з багатою етнографічною колекцією (ми вже згадували цей музей вище) експозиція якого має вигляд нагромадження різноманітних предметів, назви яких вже не знає молода опікунка музею. З цієї ситуації два виходи – етикетки, які можливі за умови наявності і правильного заповнення інвентарній книзі, або ж вивчити назви і призначення усіх предметів і навчити цьому музейних екскурсіводів. Якщо ж в інвентарних книгах інформація відсутня, то доведеться проводити науково-дослідну роботу, яка є дуже захопливою не тільки для дітей, а й дорослих. Наведемо приклад роботи зі здобувачами магістерського рівня спеціальності Музеєзнавство, пам'яткознавство. Здобувачка, яка поєднує навчання з роботою в музеї, при проведенні онлайн-екскурсії, підійшовши до кераміки, наголосила, що знання з форм керамічного посуду вона отримала під час вивчення ОК «Основи атрибуції...», і була дуже задоволена, коли пояснила відмінність між мискою і макітрою. Це приклад того, що щасливий вчитель, який бачить результат праці, і щасливий учень, що володіє цими знаннями.

Добре знання музейних предметів просто необхідне при побудові експозиції і у виставковій роботі. Зважаючи на те, що часто чисельність музейних предметів є надто великою, і щоб не нагромаджувати їх в експозиції, краще проводити тематичні виставки, використовуючи для цього невелику кількість музейних предметів. Тоді здобувачам освіти краще зрозуміти той чи інший предмет й історії, з ним пов'язані. А ще дуже

ефективним є застосування інтерактивних форм роботи під час проведення у музеї екскурсій і навчальних занять. Бажано одягнувши рукавички, здобувачі освіти можуть спробувати випрясти нитку, попросувати білизну, сколотити масло та ін.

Однак у багатьох закладах освіти музеї існують лише для музеїв. Цьогоріч запитала у першокурсників, у кого в школах є музеї і які заходи там проводять. Наголошу, що є дуже хороші музеї, які проводять всебічну роботу зі здобувачами різного віку, але у даному випадку одна із студенток сказала, що вона не була у шкільному музеї. Запитавши, яка школа, було зрозуміло чому їй не довелось потрапити до музею. Свого часу довелось побачити цей невеликий музейчик у якому ніхто нічого не робить.

Дуже добре, коли члени педагогічного колективу використовують музейні предмети у навчальній роботі. Для цього, звісно, потрібна повна інформація про наявні предмети і творчий підхід, якого нашим вчителям не позичати. Це може бути один якийсь предмет, чи група предметів.

Чудовою формою роботи в музеї в квести. До прикладу, ми завжди проводимо його для першокурсників. І от результат цьогорічного квесту – жодного з восьми предметів, розміщених у восьми секторах музею не було ідентифіковано. А зробити квест просто: або назвати предмет, щоб діти знайшли його і розповіли про його призначення; або ж розповісти про предмет, щоб діти знайшли його і назвали; або ж, як було зроблено з першокурсниками, назвати предмет і коротко охарактеризувати його. Можна ставити складніші завдання, наприклад, знайти і назвати пристосування для обробки волокна, прядіння, прання, прасування, переробки і зберігання молочних продуктів та ін.

Найбільш цікавими для здобувачів освіти є свята з використання музейних фондів. Але тут не обійтись без матеріалів, записаних у мешканців села, громади ін. (так званих польових матеріалів). Для цього формуються анкети із запитаннями на ту чи іншу тему і даються завдання здобувачам ЗО. Зазвичай, діти із задоволенням розпитують бабусь і дідусів про звичаї, свята, обряди та ін. свої попередників.

І це може бути не тільки Різдво чи Великдень. Дуже цікавими темами стануть птахи: починаючи від прильоту, випікання булочок, пиріжків ін. на Сорок Святих до знань про поведінку лелеки, зозулі (чому ж то вона перестає кувати від Петра), журавлів, синичок та ін. А народні способи завбачення погоди, доповнені знанням обрядів, спрямованих на викликання дощу чи відведення грозових хмар?

Цікавим стануть знання про форми керамічного посуду, про їх використання (як сучасний ланч-бокс, для зберігання молока, для квасу чи узвару, для води в поле чи ліс, для приготування каші чи випікання паски та ін.). Учасники дійства можуть розповісти про відмінність гладішки і глечика/збанка; чим різняться макітра і миска; показати «вухо», «пуко», «носик», «пуп» у посудини; про те, чому одні посудини чорні, інші червоні, жовті, зелені, коричневі та ін.

Темою конкурсу квесту, свята може стати виробничий досвід. Для проведення свята початку сівби потрібні знання про свята, до яких приурочували висівання тих чи інших культур (топчи мене в болото.., як жаба починає квакати, як черемуха цвіте, або ж: у великодню суботу, на Івана Довгого та ін.). З музейних предметів тут можна використати сівеньку, рало, борону (або ж їх зображення), доповнивши відео з процесом сівби. А учасники свята продемонструють, до прикладу, знання різних культур, розібравши на швидкість суміш різного насіння; продемонструвати сівбу в «один і два сиви» та ін. А якщо взяти тему «Жнива», то тут і знаряддя праці, і цікаві обряди (зав'язування Діда/Бороди/Квітки і обряди з цим атрибутом), обжинковий вінок, пісенний супровід свята та ін. А скільки цікавого можна розповісти про ремесла, якими займалися, а можливо й займаються у селі: ткацтво, плетіння кошиків тощо.

Для маленьких запропонувати тему «Казки в музеї», досвід проведення яких нагромаджений у Музеї етнографії Волині та Полісся при ВНУ імені Лесі Українки [8–9]. До прикладу, тарілка і глечик/збанок для казки про лисичку і журавля та ін.; веретено, лопатень/гребінь, на якому баба пряла мички у казці «Солом'яний бичок»; ночви у казці «Телесик». Таких тем може бути багато.

Такі польові матеріали, поряд з музейними предметами стануть основою не тільки свят, квестів та ін., але й важливим матеріалом при написанні науково-дослідних робіт для участі у шкільних, районних і т. д. конкурсах. Такий досвід, до прикладу, нагромаджений у шкільному музеї Штунського ліцею (Вишнівська громада Ковельського району), де вчителька історії Катерина Оніщук з перших днів роботи у ЗВ разом з учнями почала записувати відомості про святкову обрядовість, виробничий досвід, народні знання та ін. мешканців свого села, а потім і сусідніх. Перебравши від мешканки 1920 р. н. досвід виготовлення різдвяних атрибутів (павуків, птахів та ін.), вона передає свої вміння здобувачам

освіти, готує їх до участі у різноманітних конкурсах не тільки місцевого, а й всеукраїнського рівня, де вони здобувають призові місця.

Як бачимо, першим і важливим у роботі музею у закладах освіти є формування фондів, яке має супроводжуватись обов'язковим обліком предметів, які надходять. Друге важливе завдання – збереження музейних фондів, адже зібрані артефакти вже давно вийшли із щоденного ужитку і поповнити фонди буде неможливо. Для залучення музейних предметів у різні форми роботи закладу освіти необхідна атрибуція – опрацювання предметів. Актуалізація музейних фондів може відбуватися через експозицію, виставки та екскурсії, використання їх у навчальній діяльності і різних формах виховної роботи: квести, конкурси, свята та ін. Для здобуття необхідних компетентностей доцільне проведення у ВІППО спеціальних занять із залученням фахівців-музейників.

Джерела і література

1. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. Київ : Унісерв, 2000. 191 с.
2. Денисюк Н., Бондер А. Наталія Пушкар: «Навіть вишиті рушники видавалися колонізаторам небезпечною зброєю». *Monitor Wolynski*. 2014. 30 верес.
3. Каляндрук Т. Термін шароварщина як маркер московського шовінізму. *Українська пресова корпорація*. 2020. 03 берез. URL: <https://www.secondusa.top/?p=6375> (дата звернення 28.10.2023).
4. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022). URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/62a0421e24258666156501.pdf>
5. Лавриненко Г. Спільність «радянський народ» як універсальна політична ідентичність громадян СРСР. *Грані*. 2019. Т. 22. № 19. С. 5–14.
6. Науково-уніфікований паспорт. URL: <https://www.slideshare.net/VikiBuriak/ss-77164288> (дата звернення 28.10.2023).
7. URL: http://www.gems.org.ua/ru/doc_s4/pasport_kultura.pdf (дата звернення 28.10.2023).
8. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: [https://mkp.gov.ua/files/pdf/Національний%20перелік%20елементів%20нематеріальної%20культурної%20спадщини%20України%20\(4\).pdf](https://mkp.gov.ua/files/pdf/Національний%20перелік%20елементів%20нематеріальної%20культурної%20спадщини%20України%20(4).pdf) (дата звернення 28.10.2023).
9. Рябчикова Ф., Чибирак С. Музейне свято для першокласників – форма навчального заняття для студентів спеціальності «Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури». *Волинський музейний вісник* : наук. зб. Вип. 4. / упор. А. Силюк. Луцьк, 2012. С. 77–78.
10. Рябчикова Ф., Чибирак С. Музейні свята у Музеї етнографії Волині та Полісся при СНУ ім. Лесі Українки. *Волинський музейний вісник* : наук. зб. Вип. 6. / упор. А. Силюк. Луцьк, 2014. С. 286–287.
11. Скрипник Г. Етнографічні музеї України. Київ : Наук. думка, 1989. 301 с.
12. Як Україна та Росія воюють за борщ – Times (13.10.2020). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-5452221> (дата звернення 28.10.2023).